

Євген Ковальов

ORCID iD 0000-0002-7740-4332

DOI: 10.28925/2524-0757.2019.1.16

СЕРДЮК І.

МАЛЕНЬКИЙ ДОРΟΣЛИЙ: ДИТИНА Й ДИТИНСТВО В ГЕТЬМАНЩИНІ XVIII ст.

Київ : К.І.С., 2018. 456 с.

Монографія Ігоря Сердюка «Маленький дорослий» є підсумком демографічних та антропологічних досліджень дитинства як соціокультурного конструкту в контексті ранньомодерної української історії. Герої цієї книжки — діти та дорослі, що належали до нижчих соціальних верств Гетьманщини XVIII ст. Утім, переважно у цій монографії йдеться саме про дорослих, від яких залежала доля дитини.

У вступних заувагах автор характеризує історіографічно-джерелознавче підґрунтя своїх студій. З історіографічної точки зору найважливішою віхою у дослідженні історії дитинства для нього є праця французького історика Філіпа Ар'єса «Дитина і родинне життя за Старого режиму», опублікована 1960 р., завдячуючи якій дитинство і пов'язані з ним соціокультурні практики посіли помітне місце у проблемному полі «нової соціальної історії» та досі аж ніяк не втратили своєї наукової актуальності. Для розвідок І. Сердюка студії Ф. Ар'єса стали концептуальною відправною точкою. Він прийняв ключову Ар'єсову тезу: у домодерному соціумі дитина, по досягненні нею приблизно семирічного віку, сприймалася як «маленький дорослий» та включалася у розмаїття форм колективного існування. Під впливом ідей Ф. Ар'єса І. Сердюк звернув увагу на проблему періодизації життя людини, на семіотичну значущість вбрання та ігор тощо.

Монографія І. Сердюка стала результатом ґрунтовного опрацювання багатьох різноманітних історичних джерел: документів фіскального та церковного обліку населення (Генерального опису Гетьманщини 1765–1769 рр., метричних книг), нормативно-правових актів, матеріалів судочинства, документів особового походження (листування, щоденників, автобіографій, записок іноземних мандрівників), пам'яток художньої словесності (зокрема віршів Климентія Зиновієва), богословських трактатів тощо. Для джерелознавства історії Гетьманщини доволі важливе значення мають зауваження автора щодо неусталеності термінології для позначення вікових категорій у письмових джерелах, яка істотно варіювалася залежно від контексту і риторичних стратегій укладачів документів, висновки стосовно особливостей документування обліку населення, зокрема про нерідкість браку ретельності у веденні духовенством метричних книг (неточне зазначення віку померлих, недооблік дітей), а також міркування про можливості антропологічного інтерпретування казусів з матеріалів судочинства.

На початку монографії І. Сердюк з'ясує, якими були часові межі дитинства у Гетьманщині згідно з законодавством і церковними нормами, як ця проблема репрезентувалася у дискурсах традиційної та вченої культур, а також яке значення для визначення цих меж мали зовнішність людини (ознаки статевого дозрівання, одяг, наявність чи відсутність прищів і вугрів тощо) та її здатність до праці й укладення шлюбу. Дослідник дійшов висновку, що дитячий вік не пов'язувався з якоюсь точно встановленою кількістю років життя, а його тривалість обумовлювалася складною і вельми індивідуалізованою взаємодією біологічних, соціальних та економічних чинників, проте важливою віхою, яка зазвичай відмежовувала «маленького дорослого» від власне дитини, було досягнення семирічного віку (між іншим, саме з цього віку діти починали сповідуватися, що означало настання «церковної дїездатності»).

Другий розділ містить результати історико-демографічних досліджень щодо місця дітей у статево-віковій структурі населення Гетьманщини, дїтності родин і плідності. Підрахунки автора вкотре довели, що тогочасне суспільство було молодим, бо, за матеріалами Генерального опису 1765–1769 рр., діти віком до 14 років становили 41,5 % сільських мешканців та 32,7 % городян. І. Сердюк з'ясував, що, всупереч розхожому стереотипу про багатодїтність українських родин у домодерні часи, у Гетьманщині XVIII ст. здебільшого на одну родину

припадало 2–3 дитини віком до 14 років. Зазвичай жінка упродовж життя народжувала 4–7 разів, але більшість дітей помирала, не доживши до п'ятирічного віку.

Бездітність як соціокультурне явище проаналізовано у третьому розділі монографії. Автор показав, що для суспільної моралі, яка спиралася на християнські цінності, народження дітей (продовження роду) вважалося основним сенсом подружнього життя. Батьківство було однією з найважливіших ознак чоловічої повноцінності. При цьому провина за безплідність покладалася переважно на жінку. За оцінкою автора, бездітними залишалися близько 5 % шлюбів. Подружжя, що не мало дітей, наражалося на небезпеку соціальної маргіналізації. Аби уникнути її, бездітні пари прагнули компенсувати відсутність власних нащадків, включаючи до своїх домогосподарств нерідних дітей — як вихованців («виростків»), учнів, наймитів.

Окремий (четвертий) розділ книги присвячено народженню дитини. На думку І. Сердюка, моральне заохочення дітонародження у шлюбі й брак контрацепції обумовили надвисокий рівень народжуваності в українському соціумі XVIII ст. Проте вона стримувалася низкою чинників, насамперед — пізнім віком укладення шлюбів порівняно з настанням статевої зрілості (у середині XVIII ст. у містах чоловіки одружувалися здебільшого у віці 25–28 років, а жінки виходили заміж приблизно у 22 роки; у сільській місцевості цей показник був не набагато меншим — 23 та 19 відповідно), а також високою смертністю жінок під час пологів, раннім вдівством тощо. Дуже цікаві результати дало вивчення сезонних коливань у зачатті та народженні дітей. Виявилось, що піки сексуальної активності припадали на весняний та зимовий періоди, що обумовлювалося особливостями сільськогосподарського річного циклу. При цьому з'ясувалося, що обмеження, накладене на статеve життя церквою (заборона сексуальних стосунків на час постів), суттєво не впливало на дітонародження, а це означає, що народна релігійність була доволі далекою від суворих вимог конфесійної дисципліни. Крім того, автор приділив увагу бабам-повитухам, охарактеризувавши їх як особливу мікрогрупу домодерного українського соціуму. За спостереженнями І. Сердюка, переважно до неї належали незаможні жінки середнього та старшого віку. Вони не тільки надавали допомогу породіллі, але своєю участю у пологах легітимізували народження дитини.

У наступному розділі йдеться про хрещення новонародженого малюка. Завдяки цьому обряду оформлювалося його включення до соціуму. На думку автора, зазвичай між народженням та хрещенням минало близько тижня; саме так, принаймні, було у родинах козацької старшини. Хрещення було не лише церковним таїнством, але й важливою суспільною подією. Обрання хрещених батьків нерідко ставало засобом налагодження соціальних зв'язків і використовувалося для надбання соціального капіталу. Неабияке значення у «життєвому сценарії» для новонародженої дитини мав і підбір імені для неї.

У шостому розділі автор розмірковує про дитячу смертність. І. Сердюк з цього приводу констатує: «Смерть була прерогативою саме дітей і аж ніяк не старих». За підрахунками автора, до п'ятирічного віку доживало менше половини малюків. Тож для домодерного соціуму смерть дитини була буденною подією, що гамувало біль втрати у батьків, особливо зважаючи на високий рівень народжуваності. Ставлення батьків до смерті дитини залежало від низки чинників, передусім від її віку — чим старшою вона була, тим важче переживали втрату. У порівнянні з дорослими небіжчиками дітей ховали за спрощеним ритуалом і з меншими витратами, часто не на цвинтарі, а у садах, нагородах тощо.

Світ речей, в оточенні яких виросла дитина, репрезентовано у сьомому розділі монографії. І. Сердюк переконує читача, що окремої хоч скількись розвиненої дитячої матеріальної культури у домодерному українському соціумі не існувало. Автор зазначає, приміром, що діти не мали власного простору в житлі для усамітнення, повсякчас перебуваючи серед домочадців, як родичів, так і нерідних людей (наймитів та наймичок тощо), однак таке середовище сприяло ранній соціалізації дітей, розвивало у них комунікативні здібності.

Наступний розділ присвячено характеристиці дитячої праці. І. Сердюк слушно зазначає, що праця дітей мала важливе значення для економіки Гетьманщини, а залучення дитини до господарських робіт вважалося невід'ємним складником її соціалізації. Здатність виконувати чимдалі складніші господарські обов'язки сприймалася як ознака дорослішання. З поділом праці на хлоп'ячі й дівчачі заняття пов'язувалося формування гендерної ідентичності. Важливим етапом соціалізації значної частини дітей було наймитування або учнівство у ремісників. Імовірно, у патріархальному суспільстві статус малолітніх наймитів або учнів наближався до становища молодших родичів.

Про іншування і маргіналізацію дітей йдеться у дев'ятому розділі книжки. Тут охарактеризовано статуси позашлюбних дітей («байстрюків»), школярів (автор репрезентує їх як маргінальну мікрогрупу з власними життєвими стратегіями та специфічним етосом), дітей жебраків і жебраків-дітей, сиріт. Характеризуючи ці категорії дітей, І. Сердюк наголошує, що ставлення до них було двоїстим: поруч з відчуженням вони могли розраховувати на захист через систему соціальних інституцій, як от шпиталі або школи.

У післямові, розмірковуючи про зміни у ставленні до дітей та дитинства як ознаку структурної трансформації суспільства, його сутнісної модернізації, І. Сердюк зауважує, що ідеологія Просвітництва та педагогічні інновації російського імперського уряду майже не вплинули на дитячий світ Гетьманщини. Якісні зміни у цій царині відбудуться тільки у XIX ст.

«Маленький дорослий» Ігоря Сердюка має усі підстави стати важливим орієнтиром у подальших студіях з історії дитинства, причому навіть тих, які далеко виходитимуть за межі Гетьманщини XVIII ст.

Дата надходження статті до редакції: 12.02 2019.